

PASTABOS, SVARSTYMAI, SIŪLYMAI, SMULKMENOS

TERMINAS PRIE TERMINO. II

Valiza, čemodanas, lagaminas

Jeigu kam ateitų į galvą klausimas, kodėl Jono Jablonskio taisymuose nėra rusiško *čemodano*, tai reiktų susiprotėti, kokie kalbų sąlyčiai ir skolinių srautai buvo Lietuvoje ir už jos daugiau kaip prieš šimtmetį. Deja, mūsų leksikografija čia šykštoka. LKŽ II₁ 1947 *čemodanas* pateikiamas iš Suvalkijos – Geistarų ir Keturvalakių, *čepadanas* – iš Panevėžio, o LKŽ II₂ 1969 nieko neprideda. Pirmoje lietuvių rašomosios kalbos leksikos patarimų knygelėje – 1907 m. Jurgio Šlapelio *Svetimų ir nesuprantamų žodžių žodynėlyje* kaip nesuprantamas pateikiamas *lagaminas* ir aiškinamas... svetimais suprantamais – *valizas* (l.), *čemodanas* (r.) SNŽŽ 1907. Galėtume manyti, kad dar anksčiau lenkakalbėje Marijampolėje Jablonskis turėjo išmokti lenkišką *waliza*, *walizka*, *walizeczka*, juoba kad tas prancūziškos kilmės (*valise* < ital. *valigia*) tarptautinis žodis tada buvo nesvetimas ir rusų kalbai, kuria Jablonskis mokėsi gimnazijoje. 1897 m. spausdintoje Vinco Pietario apysakoje *Keidošių Onutė* vartojama *valiza* V. Piet RR 1973 175, 177 (4x), 178 (3x). Jono Basanavičiaus autobiografijoje *Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija. 1851–1922 m.* apie 1906 m. rašoma: *Spalių 26 d. teko man pakelti sunkią valizą – tuojau pasirodė tachycardia* <...> J. Basan MGK 1997 188. *Valyza* fiksuota Antano Lelio (Lalio) LeLieŽ 1919. Dar 1923 m. satyroje *Kai kam* Maironis rašė: *O siurbėlės, niekšai, bastūnų gauja! / Diplomuotų valizų vežikai!* Mair R I 1987 169) – čia *valiza* yra ne 1. „keleivinis lagaminas“, o 2. „diplomatinio kurjerio tam tikru būdu užantspauduotas muitinėse neliečiamas lagaminas“ TŽŽ 1936. TŽŽ 1936 yra ir *lagaminas* – „užrakinama kelionės skrynelė daiktam susidėti“, ir *čemodanas* (tot.) – „nedidelė iš odos ar audeklo skrynelė, kelionės lagaminas“, taigi norminimo čia beveik nėra, nors *čemodanas* – paženklinta svetimybė – tot. (t. y. totorių). O norminti pradėta jau anksčiau: *čemodanas* (rus. *čemодан*) – *lagaminas*; *walizka* (lenk. *walizka*) – *lagaminas* KL 1933. Atrodo, kad toliau normintojams daugiau rūpesčių darė *čemodanas*: „Kuo pakeisti *čemодан*? – Šią slavybę geriausiai galime pakeisti savu *lagaminu*. Tai yra plačiai žemaičių tarmėje vartojamas žodis ir reiškia ne tik keleivinį bagažą,

vok. *Reisegepäck*, rus. *tiuk*, bet ir čemodaną“ P. S. – GK 1936 7 113. KP 1939, rengtas L. Dambrausko, redaguotas A. Salio ir P. Skardžiaus, taiso abu: *valizka* (lenk.) – *lagaminas*; *čemodanas* (rus. *čemodan*) – *lagaminas*.

Šitie norminimo rezultatai išlaikyti LKRŽ 1948 – *čemodano* čia nėra, nors, be *lagamino*, yra ir *valiza*. *Valiza* yra ir DŽ 1954 – 1. „užantspauduotas diplomatinio kurjerio pašto maišas, kuris yra neliečiamas“; nors kam 2. „lagaminas, čemodanas“? *Lagaminas* DŽ 1954 pirmiausia teikiamas kaip bendrinės kalbos žodis, bet tarsi nesuprantamas be *čemodano* – 1. „kelioninė dėžė daiktams susidėti; čemodanas“; *lagamino* pateikiama ir kita reikšmė – su pažyma *šnek.* (iš tikrųjų tolygu *tarm.*) – „visoki kraustuliai (drabužiai, skudurai, daiktai); tų daiktų ryšulys“: *Išvažiavo su savo lagaminu. Visą lagaminą į vieną vežimą sukrovė.* O *čemodanas* DŽ 1954 neturi jokių norminamųjų apribojimų (nei *žr.*, nei *ntk.*) – „dėžė su rankena daiktams kelionėje neštis; lagaminas“.

To tik ir reikėjo – nenorminat, tai mums lengviau, stengtis nereikia! Lemtingai nepasistengė poetas (lituanistas!) Justinas Marcinkevičius – 1956 m. jo poemoje *Dividešimtas pavasaris* daugybė studentijos pasimėgaudama skaitė: *Pas bendrabučio duris / Čemodanas ir Kairys. / Oi, kiek daug tų čemodanų: / 33. Ypač smagios esti dienos, / Kai pažįstamas bent vienas / Grįžta po kelių dienų / Su sunkiu čemodanu* 128. Buvo orientavimo – ideologinio, kultūrinio ir kalbinio – į Rytus metai, tai ir rimavosi orientalizmai – *karavanas* (vietoj prarandamos gyvosios kalbos *vilkstinės*, Jablonskio bendrinėje kalboje įdiegtos!) ir *čemodanas* (< rus. *чемодан* XVIII a. < tiurk. < pers. *jamādān*): *Nulinguoja karavanas. / Prieky eina čemodanas* Just. Marc DP.PKJ 1976 129. Apskritai buvo purizmo – vadinamo buržuaziniu! – smerkimo metai, ir smerkė ne tik dėstytojas R. Mironas, bet ir LTSR MA narys korespondentas Antanas Venclova. Taigi yra toje poemoje ne tik *čemodanas*, bet ir *pikliavotos bandelės* 8, *pikliavoti miltai* 129, *kerzavi baltai* 64, *baliai* 46, *neprošytos kelnės* 76... Ir garsiosios Aleksandro Tvardovskio poemos vertime Vacys Reimeris vartoja *čemodaną*: *Skaitytojau, tu pats ne kartą / Patikrinai kely mane, / Suradęs mano posmams kertę / Daug mačiusiam čemodane* A. Tvard TT 1963 173. O Bernardo Brazdžionio archyve rasta: *Žemiška žmogaus kelionė – / Išvykimai, sugrįžimai, / Pilnos rankos lagaminų, / Nuotykių pilni vežimai*...L ir M 2004 5 8.

Toliau reikalai vis dėlto gerėjo, bent jau norminimas. DŽ 1972 *čemodanas* žr. *lagaminas*, DŽ 1993 *čemodanas* ntk. = *lagaminas*, o *valiza* 2. psn. „lagaminas“, KPP 1976 ir 1985 *čemodanas* n. svet. – *lagaminas*, RLKŽ IV 1985 *чемодан* – 1. *lagaminas*, *valiza* (2. *šnek.* psn. (artilėrijos) *sviedinys*), *чемоданное настроение*

– juok. *prieškelioninė nuotaika*. Į Didžiųjų kalbos klaidų sąrašą *čėmodanas* dar neįtrauktas.

LKŽ VII 1966 duomenimis, *lagaminas* žemaičių plačiausiai vartojamas kiek kita reikšme – 2. sing. „visi drabužiai, skalbiniai, manta (paprastai kur nors sukrauta)“: *To[je] skrynelė[je] visas josios lagaminas* (sudėjimas daiktų) (A. Juškos žodynas), t. y. ne skrynelė, o skrynelės turinys. Nebūtų nuostabu, jei kaip tik žemaičiams *lagaminas* skrynelės reikšmė būtų kiek neįprasta, nors ji žemaičiuose kai kur ir žinoma: *Didelis ano* (t. y. *jo*) *lagamins*, *o gera aname* (t. y. *jame*) *nieko nė[ra]* Šilalė. Šia reikšme *lagaminas* LKŽ VII 1966 pateiktas ir iš aukštaičių, bet tik vienų Daugailių.

Etimologiškai pažiūrėjus *lagamino* pirmąsias reikšmes kaip tik turėtų būti „skrynelė“ – siejama (E. Fraenkel 1955–1965) su liet. *pal'gti* „paguldyti, padėti“: *Te bus jautis iškeptas, ant balto stalelio pal'gtas ir peilis medkotis išmeigtas* A. Juška, Svočinė rėda, 1880, p. 18 – LKŽ VII 1966, sen. bulg. *ležati* „gulėti“ ir *ložiti* „dėti, guldyti“ (atitinka rus. *лежать* ir *ложить*), vok. *liegen* „gulėti“, *legen* „dėti“, *sich legen* „gulti(s)“, lot. *lectus* „lova; gultas; guolis“, gr. *lektron* „guolis“.

Žinotina, kad yra skolintinis homonimas ²*lagaminas* (l. *legumina*; iš lot. *legumen* – „ankštinis vaisius, ankštinis augalas“) „valgis (desertas)“: *Sukraun kartoms tokį lagaminą iš naliensninkų* (t. y. *sklindžių*): *vieną kartą prided uogų, kitą – obuolių ir cukru apibarsto ir kiaušiu aptepa, kad anie suliptų; sūdyne* (t. y. *inde*) *sukloj ant kits kito, – sutaíso tokį lagaminą. Skanus tas lagamins* Šakyna (LKŽ VII 1966).

Mums rūpimas lietuviškas *lagaminas*, bendrinei kalbai teiktas jau 1907 m. (J. Šlapelio), iki šiol reikalingas jos vartotojų pagalbos. Tiesa, dabar krepšių ir kuprinių metas, dažnesnis gal tik *lagaminėlis*.

Datulės – valgomi piršteliai

Liežuvį praryti, pirštus laižyti – tai kai jau labai skanu. Yra dabar ir valgomų visokių *pirštelių* – veršienos ir kt. Būta ir seniau – gal net primiršta, neseniai priminta: *Razinų rūšys*. <...>. 4. *Stambios, mėsingos, pailgos razinos (ilgis iki 2,50 cm). Šios razinos labai saldžios, aromatingos, tačiau jose yra 2–3 nemaži kauliukai. Vytinamos iš vynuogių, liaudies vadinamų „damų piršteliais“* Sav su TV 2004 29 14. Ta liaudis greičiausiai rusų (ir miestų!), bet sugalvojusi gal irgi ne pati.

Gal nuostabiau valgomi *daktiliai*: *Armėnai Jerevane vaišino mus geru armėnišku vynu, puikiais apelsinais, atvežtais iš Gruzijos, ir daktiliais iš Turkijos* A. Žmuidz P ir G 1961 351. Gal kas prisimena iš eilėdaros – *chorėjas, jambas, daktilis, amfibrachis, anapestas*, bet tikrai ne kiekvienas žino, kad *daktilis* – „triskiemenė pėda, kurios kirčiuojamas arba yra ilgas pirmasis skiemuo“ – pažodžiui (graikiškai) reiškia „pirštas“ (plg. *daktiloskopija* „delno ir pirštų rašto tyrimas“ DŽ 2000).

Tie *daktiliai* iš Turkijos – tai *datulės*. Tai visžalio *datulinio finiko* (*Phoenix dactylifera*), augančio Š. ir R. Afrikoje ir PV. Azijoje, vardą gavusio pagal *finikiečių* (lot. *Phoenices*) kraštą, maistingi, saldūs vaisiai, arabams kaip duona. Vaisiams – vienasėklėms uogoms – vardą suteikė romėnų skonio išrankumas. Beje, Plinijus Vyresnysis graikiškos kilmės (*dáktylos*) vardu *daktylus* vadino ne vieną augalą, bet – vis tuo pačiu panašumu į pirštą – finiką, sorų (*Panicum*) rūšį (*P. dactylon*), o *dactylis, -idis* – vadinamąjį *daktilidą* – vynuogės su į pirštą panašiomis ugomis. Carlas von Linnaeus vardu *Dactylis* pavadino *šunažolę* (*šunžolė* tarmėse – ir tiesiog „piktžolė“), o J. (A.) Pabrėža *Digitaria* (: lot. *digitus* – „pirštas“) įvardijo naujadaru *pirštuotė*.

Iš romėnų pirmiausia teko romanų kalboms – it. *dattero*, pranc. *dattier*, vaisius – *datte*. Chrétiens de Troyes (XII a.) vaizduojamoje vakarienėje karaliaus Nusidėjėlio pilyje, kur vyksta šv. Gralio procesija, tarp daugybės gardumynų minimos *datulės*: *Vakarienei dar patiekė jiems vaisių. Ir ko tik ten nebuvo! Datulių, figų ir muškutų, riešutų, granatų, gvazdikėlių, Aleksandrijos imbiero ir daug kitų skanėstų* Troyes Pers 2003 59. Toliau – angl. *date*, vok. *Dattel* (eilėdaros terminas – *Daktylus*). Visų formos pakitusios, o lenkų – *daktyl*. Iš čia ir TŽŽ 1936 *daktilis* 2. „*daktilės palmės vaisius*“. Ir po dviejų dešimtmečių dar vartojo A. Žmuidzinavičius, nors jau LKRŽ 1948 ir DŽ 1954 buvo *datulė* (gal tik spec. parduotuvėse). Beje, tai jau antrasis *datulės* atėjimas į lietuvių kalbą – neįvykus SD 1620 (*Dáktylowe drzewo / palma* ir *Dáktylowy owoc / Dactylus* – be lietuviškų atitikmenų) jau 1747 m. Mažosios Lietuvos žodynininko P. Ruigio vokiečių–lietuvių kalbų leksikone yra *Datteln – Dattulė* R 1747. Taigi *-ulė* vietoj vok. *-el* jau labai seniai. Vėliau kai kur teiktas vokiškas kirčiavimas *dātulė* jau praeitis.

Nors TŽŽ 1936 yra *daktilis* 2. „*datulė*“, bet ten yra ir *finikas* – „finiko palmės vaisius“. *Phoenix – феникс, финик, пальма финиковая, P. dactylifera – финик финиконосный* BVŽ 1998. Verstiniuose (iš rusų kalbos) TŽŽ 1951 ir 1969 *datulės*, žinoma, neteikiama, nors *finiko* aiškinime ji yra – „*datulės, finikų palmės vaisius*“ TŽŽ 1951, „*datulės medžio (finikų palmės) valgomas vaisius*“.

TŽŽ 1936 nieko nenorminta, tik aiškinta, TŽŽ 1951 ir 1969 norminta pagal rusų kalbą. Nepadaryta tvarkos ir vėlesniuose TŽŽ – 1985 vaisius jau ne tik *finikas*, bet ir *datulė* (terminologiškai – sinonimijos yda), 2001 ir *finikas*, ir *datulė* – ir medis, ir vaisius.

Tvarkytinas dalykas ir norminamuosiuose bendrinės kalbos žodynuose. DŽ 1954 *finiko* nėra, o *datulė* bot. „palmė su valgomais vaisiais; to medžio vaisius“. Taip ir vėlesniuose leidimuose. Iš tikrųjų augalo ir vaisiaus pavadinimai skiriasi: augalas – *datulinis finikas*, vaisius – *datulė*.

Beje, *datulė* yra ir zoologijoje: moliuskas *Lithophaga lithophaga* – jūrinė *datulė* (rus. морской финик).

Pudra ir cukraus pudra

Jau P. Ruigio žodyne (1747 m.) yra vokietybė *pūderis*. Iš K. Donelaičio *Metų pačios Žiemos rūpesčių* pradžios prisimename: *barzdoti pušynai / Su savo kuodais garbanotais visur pasirodo / Ir nei pūderuoti pončiai stov įsirėmę*. Su F. Kuršaičio žodynu šios vokietybės beveik baigiasi, o A. Juškos žodyne, greta šios reikšmės, jau reiškiasi laisvosios plėtotės – *pūderėtis* „puoštis, dabintis“ ir „krakmolytis“, Jurbarkė *pūderis* – „kas pasipūtusiais plaukais“ LKŽ X 1976. Latviai tebeturi vokietybę *pūderis*.

Lietuviai skolinimosi šaltinį ir skolinio formą pakeitė. Beveik prieš 100 metų – 1907 m. J. Šlapelio *Svetimų ir nesuprantamų žodžių žodynėlyje* jau yra prancūziškos kilmės tarptautinis žodis, atėjęs per rusų kalbą, – *pudra* „smulkūs krakmoliniai milteliai odai barstyti, kad būtų minkštesnė“.

Kitos kalbos žodis (tarp jų ir tarptautinis) dažniausiai skolinamasis ne visomis reikšmėmis, o tik viena kuria reikalinga (ar keliomis reikalingomis). Pranc. *poudre* – paprasčiausiai visokie *milteliai*: ir dantų, ir skalbimo (net *dulkės* – plg. liet. *dulkės* 1. „birios mineralinės trąšos, zuperis“ Tauragnai, 2. „skalbimo milteliai“ Suginėčiai – LKŽ II₂ 1969, taip pat sprogstamieji milteliai, t. y. *parakas* (rus. *nopox* – irgi „milteliai“, plg. *nopouok* – *milteliai*). Panašiai ir angl. *powder* – *milteliai*, *dulkės* (ir *dust*), *parakas* ir *pudra*. Galima pridurti, kad *pudros* tarptautiškumas yra tikras, bet ne visuotinis, pavyzdžiui, itališkai – *cipria* (lot. *Cypria* – Kiprietė, t. y. *Venera Kipridė*).

Ta viena reikšmė pasiskolintas tarptautinis žodis *pudra* turi visą sistemėlę – *pudruoti*, *pudravimas*, *pudrinti*, *pudrinė*, *pudrinukas* (tarm. *pudrininkė* „moteris, kuri mėgsta pudruotis“ Grūžiai).

Yra ir paribinių, neaiškių dalykų. DŽ 1972 atsirado ir *cukraus pudra* „labai smulkus cukrus“ – pateikta kaip... frazeologizmas. Pateikimo būdas būtų racionalus, nes *cukraus pudra* nėra *pudruojama*, bet pats norminamasis sprendimas neracionalus, nes kuo nėra *pudruojama*, tai nėra *pudra*. LKŽ X 1976 – taip pat, čia dar ir *pudrinis cukrus*, *pudrinis sniegas*, *pudrinės plunksnos*. *Aluminio pudra* į terminiją iš karto neprasiskverbė: PolŽ 1984 *nyōpa* met. – *milteliai*: *aluminio milteliai*, *perlito milteliai*, StatŽ 2002 – ir *aluminio milteliai* (taip pat *dolomito*, *kalkių*, *titnagžemio milteliai*, *mineraliniai milteliai*, *plastifkatiniai milteliai*, *šlifavimo milteliai*), ir *aluminio pudra* (taip pat *cemento pudra*).

Pagrindžiau tvarkant terminiją lingvistiškai racionalus sprendimas – tokios nesisteminės tarptautinio žodžio *pudra* reikšmės atsisakyti: jei nėra *pudruojama*, tai – ne *pudra*, o *milteliai*. Taigi *miltelinis cukrus*, *aluminio milteliai*, *cemento milteliai*. MeteorŽ 1975 *снежная пыла* – *sniegdulkės*, *dulkiškasis sniegas*.

Detalių išbaigimas?

DŽ 1954 yra tik *išbaigti sriubą valgyti*. DŽ 1972, kur priešdėliniai veiksmazodžiai pateikiami atskirai, yra plačiau ir tiksliau – ir *išbaigė girią kirsti*, *jau išsibaigė miltai*, paaiškinta „visai baigti ką daryti (iš vidaus)“. Bet tas reikšmės dėmuo „iš vidaus“ neatrodo būtinas, o *išbaigimo kirsti* atveju net negalimas. DŽ 1993 neliko pavyzdžio *išbaigė girią kirsti* – pavyzdžiai labiau priderinta prie aiškinimo, bet ar dera su kalba?

LKŽ I₁ 1941 *išbaigti* iliustruojamas ne tik „išvidiniais“ pavyzdžiais: *Išbaigtas darbas* A. Juškos žodynas. *Tuokart paukštis išbaigė nešt ant kranto ir paleido sveikus* J. Murkos pasakos. *Dabar jau tie papročiai išbaigia eit iš mados* Grūžiai. *Išsibaigiau austi drobę* J. Šlapelis; *išbaigimas: Taip būt gražus arimas, tik išbaigimas nekoks* Geistaraĩ. „Išvidinės“ reikšmės teikimas veiksmazodžiui *išbaigti* yra perdėtas dalykas – *įbaigti* „įvidinės“ reikšmės iš viso neturi: *Da[r] neįbaigėm rugių sėti* Dusetos (LKŽ I₁ 1941). *Bulbos neįbaigtos vagot* Kūpiškis (LKŽ I₂ 1968). Apskritai *baigti* beveik su visais priešdėliais reiškia tik paprastą įvykio veikslą: *Apibaigiau lauką akėti*, *dabar eisiu pusryčio čia* rškiai. *Jau ir jie atbaigė sėti* Skirsnemunė. *Nubaigiau rauti linus* Panevėžys. *Vakar parsibaigiau vežti paskutinius rugius* Panevėžys. *Pastumk nuodėgulus, tegu persibaigs kurentis* Surviliškis. *Kad jau tol išgręžei, tai prabaik gręžt kiaurai* Kūpiškis. *Jis savo pinigų (turtą) pribaiğęs* F. Kuršaičio žodynas. *Jau subaigė temti* Krinčinas. *Parašyk laišką, kaip tavo reikalai užsibaigė* Ketūvalakiai.

Vediny *išbaiga* – „išbaigimas, galas“ DŽ 1954, „pabaiga, galas“ DŽ 1972 ir 1993 yra labai retas, LKŽ IV 1957 paliudytas tik iš A. Baranausko Biblijos vertimo: *Sergėjimas gi zokonų yra išbaiga nesugedimo* Išm 6, 19 (1998 ŠR Išm 6, 18 – *laikymasis įstatų – nemarumo pagrindas*). DŽ *išbaigos* „liekanos“ yra iš RLŽ 1932 (*до́сма́ль* – *liekanos, išbaigos*).

Dvikalbystės laikais detalių *išbaigėjas* gamyboje vadinosi tiesiog rusiškai – *dovočikas* (rus. *дoвoдчик*). O moksliskai *дoвoдкa* PolŽ 1984 – *baigiamasis apdirbimas*. Šis dvižodis terminas yra ir TechEnc I 2000. Tačiau šnekamojoje kalboje paplitęs *išbaigimas*. Nei KPP 1976 ir 1985, nei TT 1992 *išbaigimas* niekaip netaisomas. Žinoma, tarmėse *išbaigti* reiškia tiesiog „pabaigti“, o čia – „galutinai pabaigti“. Vienažodis terminas *išbaigimas* tikrai patogesnis ir sistemiškesnis – greta jo yra ir *išbaigėjas*, o iš *baigiamojo apdirbimo* vargu ar būtų tinkamas *baigiamasis apdirbėjas*.

KPP 1985 yra tik *išbaigtas* – kai kur geriau *baigtas, tobulas, galutinis*: *Kino studijos portfelyje dar maža išbaigtų* (– *baigtų, galutinai parašytų, parengtų scenarijų*). Šitokia vartoseną tikrai buvo įkyri, štampinė – ją reikėjo stabdyti. Tačiau *išbaigtas, išbaigtumas* (LKŽ IV 1957 fiksuotas dar iš prieškario) yra lietuviškas, o nuvalkioti gebama ir *tobulą* (*tobulos atostogos* ir pan.).

Mastas, mastelis, maštabas

Vok. *Maßstab* (pažodžiui būtų „dydžio rodiklis“) ir iš jo rus. *масштаб* – tai ir „žemėlapių ar brėžinių linijos ilgio santykis su tikruoju vieto ar nubrėžto daikto ilgiu“ (*mastelis* DŽ 1954), ir „santykinis bet kurio dydžio matas“, „užmojis, apimtis“ (*mastas* 2., 3. DŽ 1954). Kalbininkas Jonas Jablonskis ir matematikas Zigmas Žemaitis irgi taip darė – „mastelį“ įvardijo žodžiu *mastas*: *Žemėlapi mastu daro* J. Jablonskis (LKŽ VII 1966); *mastas* – *масштаб* ir *масштаб* – *mastas* G ir TTR 1920.

Bet DŽ 1954 *mastas* 1. žr. *mastelis* (ir DŽ 1972), nors *mastelis* buvo jau LKRŽ 1948 ir dar anksčiau (tuoj matysime). Keitimo pagrindas daugiau negu abejotinas: *mastelis* – tai tik mažas *mastas*... Ir jokioje kitoje kalboje tokio gudragalviško „mastelio“ nėra.

To dar negana – TŽŽ 1936 atsiranda ir skolinys *maštabas* (vok.) – 1. „mastelis, nedidelis matas, sutariamai priimamas vietoj kito didelio mato, <...>“, 2. „santykinis bet kurio dydžio matas“. Nors visai neseniai – KL 1933 – taisyta: *maštabas* (rus. *масштаб* < vok. *Masztab*) – *mastas*: *plačiu maštabu* – *plačiu*

mastu. KP 1939 taiso: *maštabas* (...) – *mastas*: <...>; (žemėlapis) *mastelis*. *Maštabas* yra ir dviejuose vėlesniuose verstiniuose TŽŽ 1951 ir 1969, ir... DŽ 1954 – 1. „mastelis“, 2. „ko nors santykinis dydis, mastas“ (ir DŽ 1972). Gal todėl tik nedrąsiai bandė prilaikyti KPP 1976 ir 1985: *maštabas* svet. – geriau *mastas*, užmojis, dydis: *Veiklos platūs maštabai* (– *mastai*, užmojai). *Stambaus maštabo* (– *didelio masto*, *didelės*) kompozicijos.

RLKŽ II 1983 *масштаб* – tik 1. *mastelis*, 2. prk. *mastas*, bet *масштабный* – nors 1. *mastelinis*, bet 2. prk. *plataus [didelio] užmojo, maštabiškas, масштабно* – *placiu mastu [užmoju], maštabiškai, масштабность* – *platus mastas, (didelis) užmojis, maštabiškumas: sumanymų užmojis [maštabiškumas]*. Galima neklystant pasakyti, kad *maštabiškas, maštabiškai, maštabiškumas* tada dribte dribo nuo kai kurių literatūros ir dailės kritikų ir ideologinių darbuotojų lūpų ir plunksnų, bet reikia pridėti – nors tai buvo žargoninė vartosena, buvo baisu smarkiau paliesti. Jos dabar nelikę nė padujų. DŽ 1993 *maštabas* ntk. = 1. *mastelis*, 2. *mastas* 1 (t. y. „užmojis, apimtis, dydis“).

Dabar jau 10 metų kartą, kitą, jau ir dešimtą skaitau: *Dievo karalystė nėra politinė sąvoka, todėl ji nėra ir politinis mastelis, pagal kurį būtų galima tiesiogiai kurti politinę praktiką arba kritikuoti politinius darinius* J. Ratz Esch 1996 60. *Skaistyklos laikas neabejotinai gali būti ilgas laikas pagal žmogišką mastelį* J. Le Goff VV 2003 120. *Reikia tą istoriją prisiminti, kad suvoktum tikrąjį valstybingumo ir nepriklausomybės kainą, tikrąjį mastelį* <...> MokslL 2004 18 13. *Kijevo įvykiai nuo lietuviškos dainuojančios revoliucijos skiriasi masteliais, susikaupusia energija ir tyrančia grėsme* Vd 2004 49 33. <...> – *tai fantastinė utopija su detektyvo elementais, ir jai keliami originalumo bei intrigos reikalavimai yra kito mastelio nei taikomi realistiniams kūriniams* Vd 2005 5 55. *Nėra abejonių, kad 2004 metai, net ir matuojant stambiu, gal net pačiu stambiausiu, – istoriniu masteliu, įeis į būsimos Lietuvos istorijos sintezės ir chronologijos lenteles* Vd 2005 10 4. <...> *ir istorijos masteliu matuojant tradicinėmis vadinamų partijų politika vidinės istorinės nuojautos stokojo ir politinės tautos, kaip visumos, pozicijų apmąstytos nacionalinės strategijos matmens neturėjo* Vd 2005 25 62. *Be jų supratimu vienintelis mastelis, kuriuo matuotina Bažnyčia, yra tikslingumas*, <...> NŽA 2005 6 265. *Gyvenimas čia vyksta tarsi kitu masteliu* Vd 2005 27 80. <...> *kalbai užsimerkę netaiko bendrinės kalbos mastelių* L ir M 2005 26 4. *Ta pati gerovės valstybė, <...>, tik, aišku, napalyginti kuklesniu masteliu* Vd 2005 37 4. *Vertinant šio veiksmo padarinius klasikinės politinės teorijos masteliu* <...> Vd 2005 46 62. *Savo*

darbą reikia vertinti platesniame kontekste, palyginti šalies, Europos, gal ir pasaulio tendencijų masteliu Moksli 2005 18 5. Šis telkinys, kurio teritorinė apimtis stebina neįtikėtinais masteliais – 75 X 45 km <...>, bus pradėtas eksploatuoti po trijų metų Vd 2005 51 23. Žmogiškas laiko mastelis, istorijos ar įvykių mastelis, reikalavimų ar tikslingumo mastelis, suvokti mastelį – visada čia buvo mastas! Ir kodėl kurti pagal mastelį, net politinį, masteliu matuoti matmenis, matuoti, vertinti ir lyginti masteliu (o ne matu?!), net stambiu, vyksta masteliu – ar jau visai neįmanoma, kas rašoma?

Išvados

1. Daugiau kaip prieš 100 metų lietuvių kalboje jau buvo per lenkų kalbą atėjęs prancūziškos kilmės tarptautinis žodis *valiza*. Ne ką vėliau jį ėmė stumti totoriška rusybė *čėmodanas*. Bet tuo metu (1907) jau imamas vartoti ir lietuviškas *lagaminas*. *Valiza* išnyko palengva, bet nesunkiai, *čėmodanas* sovietmečiu turėjo didelę paspirtį iš rusiškos dvikalbystės, vis dėlto jau kodifikuotas ir neblogai įsigalėjęs *lagaminas* (ypač *lagaminėlis*).

2. Jau K. Sirvydo senajame žodyne (~ 1620) buvo lot. *Dactylus* (medis ir vaisius), bet dar be lietuviško atitikmens. P. Ruigio žodyne (1747) – vokiškos kilmės forma *Dattulė*, o 1936 m. *Tarptautinių žodžių žodyne* – *daktilis* 2. „daktilės palmės vaisius“ (t. y. „datulė“) – tos pačios kilmės kaip ir eilėdaros *daktilis* (gr. *daktylos* – „pirštas“). *Damų piršteliais* kartais vadinamos tam tikros vynuogės.

3. Jau P. Ruigio žodyne (1747) yra vokietybė *pūderis*, o J. Šlapelio *Svetimų ir nesuprantamų žodžių žodynėlyje* (1907) – *pudra*. Franc. *poudre* – visokie *milteliai* (ir skalbimo), net *dulkės* (angl. *powder* – ir *parakas* < rus. *nopox*). *Pudra* turi visą sistemėlę – *pudruoti*, *pudravimas*, *pudrinti*, *pudrinė*, *pudrinukas*. Į ją netinka *cukraus* ar *aliuminio*, *cemento pudra* (ja nėra *pudruojama!*), *pudrinis cukrus*, todėl čia teikiama *milteliai*, *miltelinis*.

4. Detalių *išbaigimas* galėtų būti įvardijamas ir kitaip – *baigiamasis apdirbimas*, bet neįmanomas *baigiamasis apdirbėjas*. Tačiau atidžiai pažvalgius veiksmažodžio *išbaigti* semantiką matyti, kad nėra jokių kliūčių terminui *išbaigimas*, taip pat *išbaigėjas*. Svarbu ir termino trumpumas.

5. Kalbininkas Jonas Jablonskis ir matematikas Zigmas Žemaitis „mastelį“ įvardijo žodžiu *mastas*. Tačiau 1936 m. *Tarptautinių žodžių žodyne* yra ir *maštabas* (vok.) – 1. „mastelis, <...>“, 2. „santykinis bet kurio dydžio matas“. *Maštabas*, tašytas jau 1939 m. *Kalbos patarėjo*, bet buvo dar ir 1954 m., ir net 1972 m.

Dabartinės lietuvių kalbos žodyne, o visą sovietmetį kerojo ir *maštabiškas*, *maštabiškai*, *maštabiškumas* (buvo baisu smarkiau paliesti, nes labai vartojo ideologiniai darbuotojai). Dabar *maštabo* nelikę nė padujų. Tačiau pašėlo *mastelis* – vartojamas ir vietoj *masto*, ir net *mato*. Iš visų kalbos normas lemiančių veiksnių – sistemos, tradicijos, dvikalbystės, mados – šiais atvejais silpniausiai veikė sistema, stipriausiai dvikalbystė ir mada. Paskutiniu atveju (*mastelis* vietoj *masto*) pažeidžiama tradicija, bet tos pažaidos pagrindas tikrai savotiškas – sunku protingai skirti *mastą* ir *mastelį*, tik dabar išėjo atbulai – *mastelis* (kurio iš viso nereikėtų) vietoj *masto*. Jeigu imtų darytis priešingai – abiem atvejais *mastas*, tai nesisteminio ir nelogiško *mastelio* atsisakymas būtų pagrįstas. Tik reikėtų susitarti.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- J. Basan MGK 1997: Basanavičius J. *Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija. 1851–1922 m.*, Vilnius.
- BVŽ 1998: *Botanikos vardų žodynas*. Sudarė R. Jankevičienė, Vilnius.
- DŽ 1954: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius.
- DŽ 1972: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius.
- DŽ 1993: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius.
- DŽ 2000: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius.
- E. Fraenkel 1955–1965: *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Göttingen.
- G ir TTR 1920: Žemaitis Z. *Geometrijos ir trigonometrijos terminų rinkinėlis*, Kaunas.
- GK: *Gimtoji kalba* (žurnalas).
- J. Le Goff VV 2003: Le Goff J. *Viduramžių vaizduotė*. Vertė. D. Bučiūtė, redagavo D. Linčiuvienė, Vilnius.
- KL 1933: Kamantauskas Vikt. *Kalbėkime lietuviškai*, Kaunas.
- KP 1939: *Kalbos patarėjas*. Paruošė L. Dambrauskas, redagavo A. Salys ir Pr. Skardžius, Kaunas.
- KPP 1976: *Kalbos praktikos patarimai*. Sudarė A. Pupkis, Vilnius.
- KPP 1985: *Kalbos praktikos patarimai*. Sudarė A. Pupkis, Vilnius.
- LeLieŽ 1919: *Lenkų ir lietuvių kalbų žodynas*. Surengė A. Lalis, Vilnius.
- L ir M: *Literatūra ir menas* (savaitraštis).
- LKRŽ 1948: *Lietuvių kalbos rašybos žodynas*. Redagavo K. Gasparavičius, N. Grigas, J. Lazauskas, K. Ulvydas, A. Žirgulyš, Kaunas.
- LKŽ I₁ 1941: *Lietuvių kalbos žodynas 1*, Kaunas.
- LKŽ I₂ 1968: *Lietuvių kalbos žodynas 1*, Vilnius.
- LKŽ II₁ 1947: *Lietuvių kalbos žodynas 2*, Kaunas.
- LKŽ II₂ 1969: *Lietuvių kalbos žodynas 2*, Vilnius.
- LKŽ IV 1957: *Lietuvių kalbos žodynas 4*, Vilnius.

- LKŽ VII 1966: *Lietuvių kalbos žodynas* 7, Vilnius.
- LKŽ X 1976: *Lietuvių kalbos žodynas* 10, Vilnius.
- Mair R I 1987: Maironis. *Raštai* 1, Vilnius.
- Just. Marc DP.PKJ 1976: Marcinkevičius Just. *Dvidešimtas pavasaris. Pušis, kuri juokėsi*, Vilnius.
- MeteorŽ 1975: Mikalajūnas M. *Rusų–lietuvių kalbų meteorologijos terminų žodynas*, Vilnius.
- MokslL: *Mokslo Lietuva* (laikraštis).
- NŽA: *Naujasis židinys – Aidai* (žurnalas).
- V. Piet RR 1973: Pietaris V. *Rinkiniai raštai*, Vilnius.
- PolŽ 1984: *Rusų–lietuvių kalbų politechnikos žodynas*. Sudarė G. Daugėla, spec. red. J. Stanaitis, Vilnius.
- R 1747: *Littauisch–Deutsches und Deutsch–Littauisches Lexikon*. ... von Phillip Ruhig, Königsberg.
- J. Ratz Esch 1996: Ratzinger J. *Eschatologija*, Vilnius.
- RLKŽ II 1983: *Rusų–lietuvių kalbų žodynas* 2. Sudarė Ch. Lemchenas, Vilnius.
- RLKŽ IV 1985: *Rusų–lietuvių kalbų žodynas* 4. Sudarė J. Kardelytė, Ch. Lemchenas, A. Mankevičienė, Vilnius.
- RLŽ 1932: Baronas J. *Rusų lietuvių žodynas*, Kaunas.
- Sav su TV: *Savaitė su TV* (savaitraštis).
- SD 1620: *Senasis Konstantino Sirvydo žodynas* [Fotografuotinis ~ 1620 m. defektuoto žodyno leidimas], 1997.
- SNŽŽ 1907: *Svetimų ir nesuprantamų žodžių žodynėlis*. Sudarė J. Šlapelis, Tilžė.
- StatŽ 2002: *Statybos terminų žodynas*. Mokslinis redaktorius A. Kudzys, Vilnius.
- ŠR 1998: *Šventasis raštas*, Vilnius.
- TechEnc I 2000: *Technikos enciklopedija* 1, Vilnius.
- Troyes Pers 2003: Chrétien de Troyes. *Persevalis, arba pasakojimas apie Gralį*. Vertė E. Pilkaitė, spec. red. J. Mikalkevičienė, Vilnius.
- TT 1992: *Terminologijos taisyrai*. Parengė K. Gaivenis, A. Kaulakienė, St. Keinys, J. Klimavičius, Vilnius.
- A. Tvard TT 1963: Tvardovskis A. *Tolių toliai*. Vertė. V. Reimeris, Vilnius.
- TŽŽ 1936: *Tarptautinių žodžių žodynas*, Kaunas.
- TŽŽ 1951: *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius.
- TŽŽ 1969: *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius.
- TŽŽ 1985: *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius.
- TŽŽ 2001: *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius.
- Vd: *Vėidas* (savaitraštis).
- A. Žmuidz P ir G 1961: Žmuidzinavičius A. *Paletė ir gyvenimas*, Vilnius.

Jonas KLIMAVIČIUS
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas termin@ktl.mii.lt

Gauta 2005-11-02